

Doesburgse Archeologische Publicaties 12

Bert Fermin en Michel Groothedde

De Commanderij

Een middeleeuwse muur in Kerkstraat 11 te
Doesburg

Inhoudsopgave

1 Algemene projectgegevens	5
2 Aanleiding	7
3 Historische context	9
4 Het gebouw	11
5 De archeologische waarneming	13
6 Conclusies	17
7 Literatuur	19
Verantwoording en colofon	21
Doesburgse Archeologische Publicaties	23
Bijlage: Vondstenlijst	25

1 Algemene projectgegevens

Gemeente: Doesburg

Plaats: Doesburg

Toponiemen: Kerkstraat 11

Projectcodes: DbKS11

Coördinaten: 206.350 - 447.660

Onderzoeksmeldingsnummer: nvt

Onderzoeksnummer: nvt

Periode van uitvoering: 24/25-2-2015

Opdrachtgever: Société Musée Lalique Pays Bas

Bevoegd gezag: Gemeente Doesburg

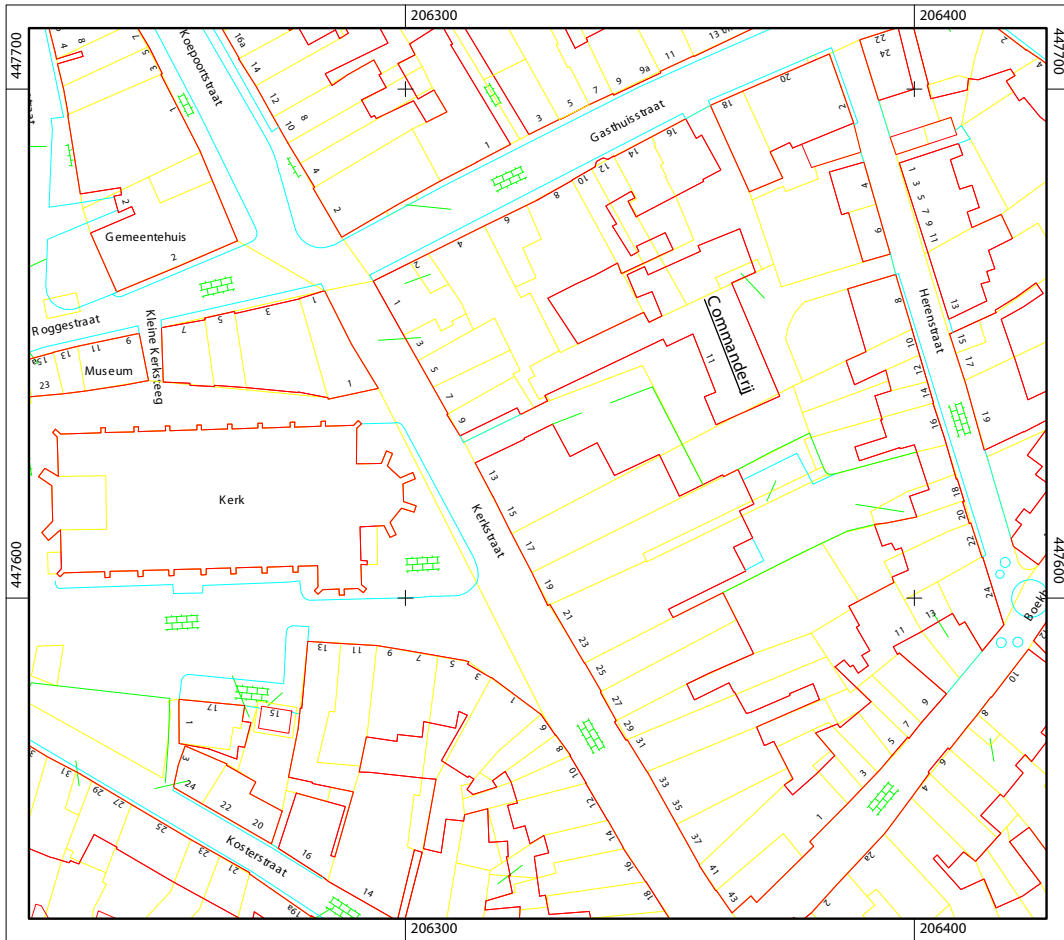
Opgravingsleider: drs. H.A.C. Fermin, D. kastelein MA

Documentatie bevindt zich per 1-4-2015 in het Regionaal Archief Zutphen, Spiegelstraat 13, 7201 KA Zutphen

Vondstmateriaal bevindt zich per 1-4-2015 in het gemeentelijke depot voor bodemvondsten, Diederstraat 11, 7201 NA Zutphen.

1. Ligging Commanderij binnen Doesburg.

2. Ligging van de Commanderij aan de Kerkstraat op de Grootchalige Basiskaart.

3. De ligging van de Commanderij op de kaart van Jacob van Deventer (ca. 1560).

2 Aanleiding

Op 24 februari 2015 werd de archeologische dienst van de gemeente Zutphen door de gemeente Doesburg verzocht om een archeologische begeleiding uit te voeren in het hoofdgebouw van de voormalige Commanderie te Doesburg. Aanleiding voor de archeologische waarneming is de verbouwing van de voormalige Commanderie tot Laliquemuseum. Daarvoor werd onder meer een nieuwe muur gebouwd in de voormalige grote concertzaal op de begane grond. Bij het funderen van de nieuw te bouwen muur werd een oude muur aangetroffen. Deze muur werd gebruikt als fundament voor de nieuwe muur. Voorafgaand kon de muur echter archeologisch gedocumenteerd worden.

4, 5. Voor- en achterzijde van de Commanderie. De achterbouw aan de Herenstraat heeft nog een laatmiddeleeuwse gevel in twee bouwfases.

Bouwhistorisch is er tot op heden nog weinig bekend van de Commanderie. Er is een summier beschrijving van het monument, waarbij vooral de laatmiddeleeuwse gebouwvleugel aan de Herenstraat en de traptoren worden vermeld.¹ In 2007 verrichtte Peter Boer (Arcx uit Doesburg) een bouwhistorische verkenning uit waarbij de nadruk vooral lag op de periode 1887 tot heden. Dat het hoofdgebouw een laatmiddeleeuwse kern heeft, wordt in deze rapportage nog niet uitgesproken. Slechts een datering voor 1887 is zeker en de positie van de traptoren doet vermoeden dat er een gebouw stond met waarschijnlijk een verdieping.² Wel is de middeleeuwse gebouwvleugel aan de Herenstraat nader beschreven. Dit oorspronkelijk uit de (eerste helft van de?) 14^e eeuw daterende en eenlaagse huis werd -met hergebruik van de oude kapconstructie- met een verdieping verhoogd.³

---

1 Haans 2008.

2 Boer 2007.

3 Boer 2007.

3 Historische context

Op 12 juni 1286 begint de geschiedenis van de Commanderij in Doesburg. In een geschil tussen de Duitse Orde en het convent van Bethlehem werd door de proosten van de Dom van Utrecht, Deventer en Oldenzaal aan de Duitse Orde het recht toegewezen om pastoors en kapelaans te leveren voor de Doesburgse Martinuskerk. De commandeur van de Duitse Orde vestigde zich als pastoor in de Kerkstraat. De Commanderij was dus de pastorie (*weme, wedeme*) van de Martinuskerk. Het complex breidde zich geleidelijk uit. In 1416 wordt van een al bestaande zaal gesproken. De bijbehorende kapel werd in 1573 gesloopt omdat de kapel sterk vervallen was. De kapel lag op de plek waar thans het steegje ligt tussen Kerkstraat 9 en 13. De commandeur kreeg hiervoor de toestemming van de bisschop van Deventer. Na de Reformatie werd de katholieke Duitse Orde omgevormd tot de protestante Ridderlijke Duitse Orde. In die hoedanigheid behielden zij het pand ook na de Reformatie. Twee branden in de Martinuskerk drukten bijzonder op de financiën van de kerk. Dit en financieel mismanagement brachten de Duitse Orde er in 1657 toe de Commanderij aan de stad te verkopen. Die stichtte er een weeshuis dat tot in de 19^e eeuw functioneerde. Daarna werd er een concertzaal in gevestigd. In 1948 werd er een filmzaal van gemaakt en ook deed het gebouw dienst als kegelbaan en Vrijmetselaarsloge.⁴

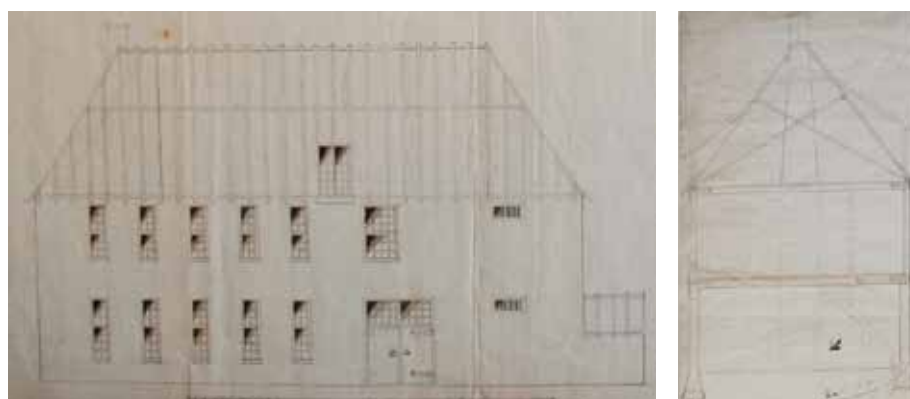
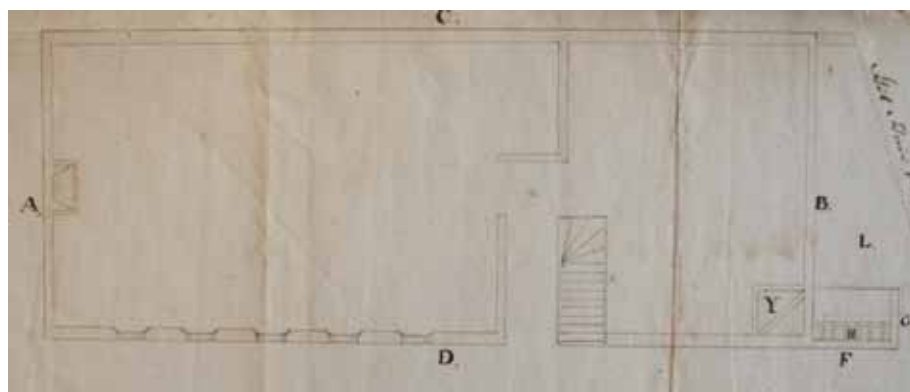
6-8. De ridders van de Duitse Orde op een wandschildering en in de Codex Manesse (c. 1340). Links bezittingen van de Duitse Orde.

⁴, Haans 2008, 171; Hinsbergen 2015.

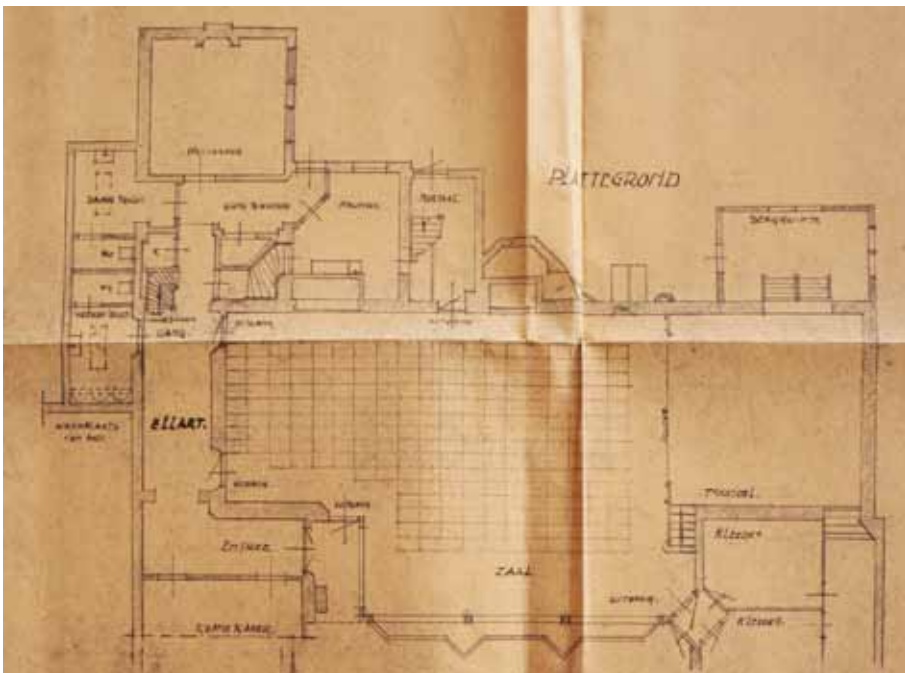
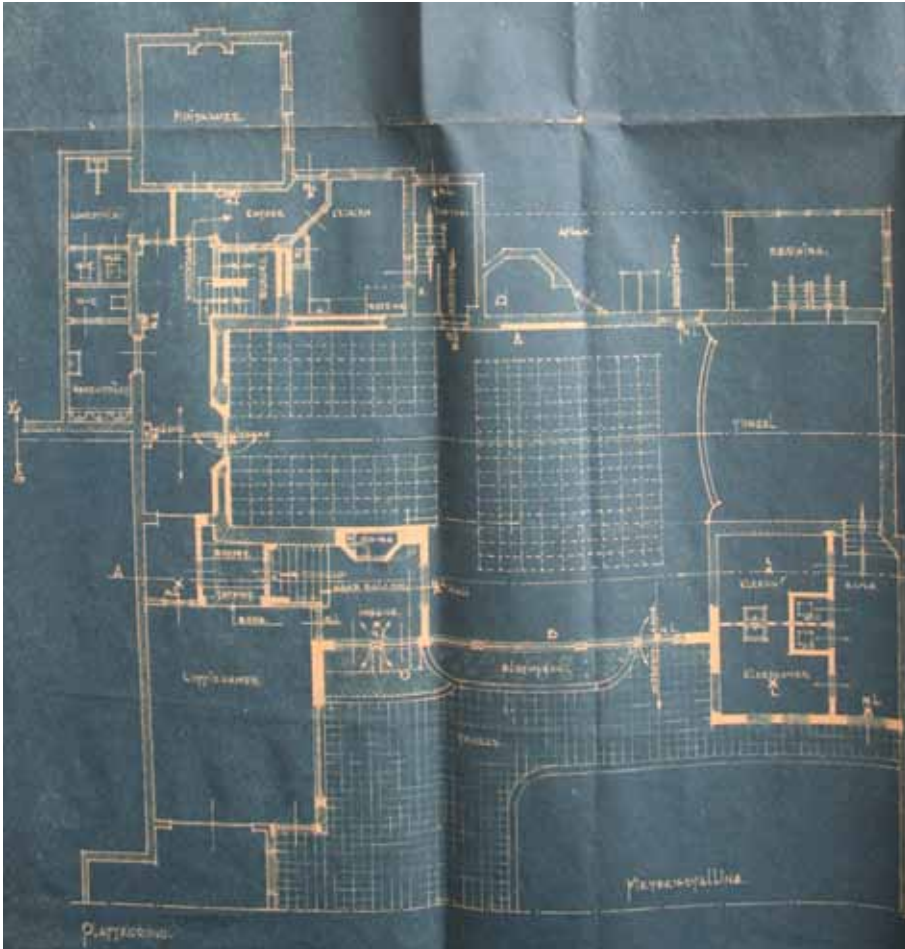

4 Het gebouw

Van het hoofdgebouw is geen bouwhistorische beschrijving beschikbaar van de fasen voor de 19^e eeuw. In de kern bestaat het complex uit een grote zaal met, zo bleek tijdens het archeologisch onderzoek en een 19^e-eeuwse opmeting, een open haard aan de westzijde. Aan de buitenzijde staat achter de zaal een 16^e-eeuwse meerhoekige traptoren naar de bovenverdieping. De 19^e-eeuwse opmeting laat verder zien dat de laatmiddeleeuwse hoofdopzet van de grote zaal, met kloostervensters op de begane grond en verdieping, goed behouden was gebleven tot de verbouwing tot concertzaal in 1887. De topgevels waren echter al bij een eerdere verbouwing verdwenen. Van de concertzaal en het filmhuis in die zaal zijn bouwtekeningen bewaard gebleven. Op de begane grond vinden we de zaal, die oorspronkelijk bereikt werd via de oostkant. Deze heeft een binnenmaat van ca. 6,40 x 16,5 meter. Op de blauwdruk van de bestaande toestand van de concertzaal in 1947 -op basis van de verbouwingen uit 1887 en 1932- zien we een centrale ingang op de plaats van de dan verdwenen schouw. Op de bouwtekening die Vervoort van de nieuwe toestand in 1948 maakte, is de ingang vervangen door twee ingangen op de hoeken. Aan de oostzijde van de zaal bevond zich het toneel, geflankeerd door een berging aan de noordzijde en een kleedkamer aan de zuidzijde van de zaal. Ten westen van de zaal bevond zich een gang van waaruit de ingang tot de zaal, de koffiekamer en de toiletten bereikt konden worden. Ook kwam men hierlangs in de "huiskamer" en de keuken. Ook kon men hier naar het balkon van de filmzaal. Hier bevond zich ook de "filmcabine met asbestplaten". Aan de zuidzijde bevond zich een buitenterras.

9. De grote zaal van de Commanderie op een bouwtekening uit de 19^e eeuw, met links de haard. Daaronder gevel en dwarsdoorsnede.

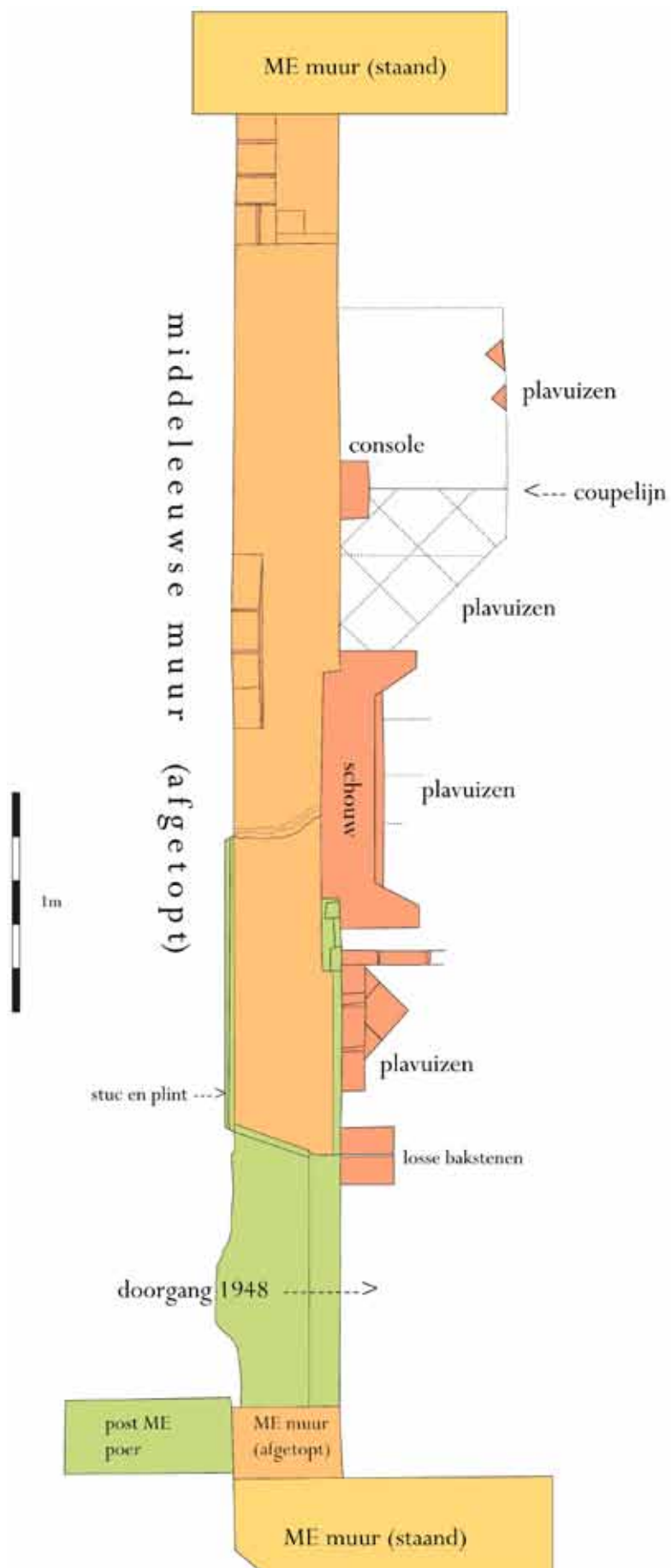
10, 11. Blauwdruk van de Commanderie uit 1947 en bouwtekening uit 1948. De blauwdruk geeft de oude situatie weer: de concertzaal.
 (met dank aan bouwhistoricus Jeroen Krijnen voor het aanleveren van de kaarten).

5 De archeologische waarneming

De waarneming betreft de westelijke muur van de oude middeleeuwse zaal van de weme (de latere concert/filmzaal). Deze westmuur meet 6,4 meter en heeft een breedte van gemiddeld 47 cm (anderhalfsteens dik). Opvallend is de afschuining van de buitenhoeken. De lange noordelijke muur lijkt ten westen van de korte westgevel door te lopen. Hier werd althans middeleeuws metselwerk gezien. Hoe ver deze doorloopt is echter niet bekend, en het zou in theorie zelfs om een steunbeertje op de hoek kunnen gaan (de waarneming was zeer beperkt). De muur is opgebouwd uit stenen van 28 x 13,5 -14,5 x 6,5 cm. De tienlagenmaat bedraagt 84 cm. In het nog resterende opgaande werk op de zuidwesthoek is de tienlagenmaat 80 cm. Hier en daar zijn sloopstenen gebruikt. De onderkant van de muur is niet gezien. Hij is gevolgd tot 1,5 meter onder vloerniveau. In het midden van de muur waren de resten van een haard aanwezig. Deze steekt 20 cm uit ten opzichte van de muur, terwijl de schuine “wangen” 28 cm (één kloostermop) uit de muur steken. In de haard zijn ongeglazuurde plavuizen aangebracht van 22 x 22 x 3 cm. Deze lijken in één fase met de bouw van de haard te zijn aangebracht. Een plavuizenrandje was in verband ingemetseld in de achterwand van de haard.

12, 13. De westmuur van de zaal in totaal, met rechts de doorgang uit 1948. Daaronder een detailfoto van bovenaf van de resten van de haard in het midden van de muur.

14. Fasering in de aange-
troffen muur. Groen: 1948;
geeloranje: muur ca. 1400
(opgaand); lichtoranje: muur
ca. 1400 (afgetopt); rood-
oranje: vloer, schouw en con-
sole ca. 1400.

15. Twee soorten middeleeuwse plavuizen.

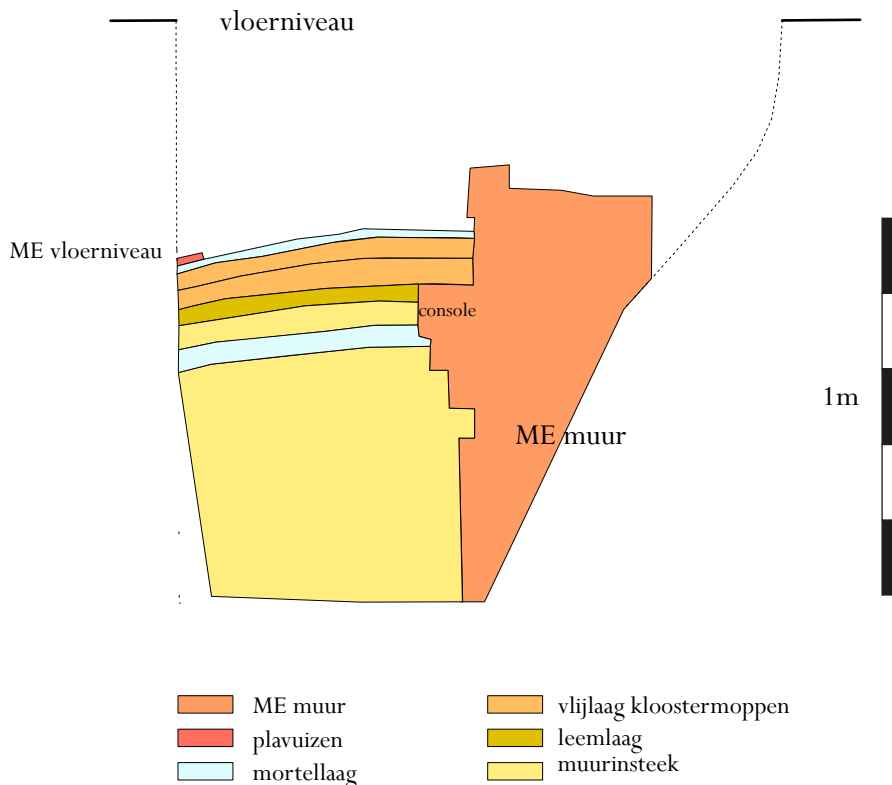

Aan weerszijden van de haard zijn dezelfde plavuizen gebruikt, maar deze liggen in een hoek van 45 graden ten opzichte van de muur. Het kan zijn dat de hele zaal bedekt was met deze ruitvormig geplaatste plavuizen. Anderzijds werden er tussen het afgevoerde slooppuin ook ongeglazuurde zeshoekige plavuizen gevonden, dus de kans bestaat dat er patronen in de vloer aangebracht waren. Opvallend is dat er een ondervloer onder de plavuizen is aangebracht die bestaat uit twee lagen sloopmoppen. Op deze moppen ligt een laag mortel van ongeveer een centimeter waarin de plavuizen liggen. Op sommige plaatsen waren alleen de afdrucken van de plavuizen zichtbaar in de mortel. De ondervloer (vlijlaag) van moppen ligt op zijn beurt weer op een leemlaag van een paar centimeter dik. Het is niet ondenkbaar dat deze laag een oude vloer is. Leemvloeren werden in onder meer de 13^e eeuw volop toegepast in huizen. In dat geval zouden we hier resten hebben van een gebouw dat vooraf gaat aan de bakstenen zaal die voor het eerst expliciet genoemd werd in 1416, maar mogelijk al uit de late 14^e eeuw dateert. Het zou kunnen dat de vloer hoort bij het gebouw waar de eerste commandeur in Doesburg resideerde vanaf 1282. Wat hier tegen pleit is echter dat de leemvloer zich uitstrekt tot aan de muur. Aangezien er eerst een sleuf moet worden gegraven (de insteek) om deze muur te kunnen bouwen, lijkt het onwaarschijnlijk dat de vloer echt een oudere fase representeert. Een dergelijke leemlaag onder de vloer kennen we ook van het convent van Maria op de Grave (Arsenaal), een gebouw waarvan we zeker weten dat het in één fase gebouwd is.⁵ Onder de vloer (in de insteek van de muur dus, aangezien de waarnemingsleuf zeer smal was) werd alleen bruingrijs zand met mortel, bot en leisteen waargenomen. Er werden geen scherp dateerbare scherven gevonden. Op 60 cm ten noorden van de haard werd een bakstenen 'console' in de muur aangetroffen. Niet bekend is of zich ten zuiden van de haard een tegenhanger bevindt omdat hier de oude vloerniveau's nog intact waren en er geen verdere verstoringen wenselijk waren. De in de muur aangetroffen console bestaat uit vier baksteenlagen die versnijdend slechts tot halfsteens

16, 17. Bakstenen console (boven- en zijaanzicht).

5. Fermin, Groothedde & Harenberg 2006.

18. Profiel door de vloeropbouw, console en muur van de zaal.

lengte uitstak. De bovenkant ervan komt overeen met de bovenkant van de eerder genoemde leemlaag. Misschien droeg deze console een houten stijl langs de muur. Dat kan echter geen gebintstijl of korbeelstel zijn geweest, aangezien deze zich langs de lange gevels zullen hebben bevonden, en waarschijnlijk hoger in de muur. De enige waarschijnlijke verklaring is dus dat ze iets te maken hebben met de opbouw van de schouw.

Aan de westzijde van de muur is een witte pleisterlaag aangebracht met een plint (ook in pleister). Deze pleister loopt door tot 47 cm onder vloerniveau. Deze pleisterlaag is waarschijnlijk de middeleeuwse buitenafwerking van de westmuur van de zaal. Het loopniveau buiten was in de late middeleeuwen dus een kleine halve meter lager dan de huidige begane grondvloer.

De westmuur is in 1948 gemodificeerd voor de bouw van de filmzaal. De belangrijkste aanpassing is de ingang die aan de zuidwestzijde is uitgehakt. De entree is 1,5 meter breed. Hij is aan de westzijde afgeschuind. Opvallend is dat de ingang dus verplaatst werd van de centrale ingang door de oude schouw naar opzij, maar dat men van het ontwerp van Vervoort uit 1948 is afgeweken omdat er geen ingang is gemaakt aan de noordwestzijde van de muur. Deze kan natuurlijk wel op een hoger niveau aanwezig zijn geweest. De gebruikte bakstenen meten 21 x 10,5 x 5 cm, normale waalformaten dus.

Er zijn negen keramiëscherven, een plavuis en drie dierlijke botten verzameld (bijlage 1). Alle vondsten komen uit de verstoorde bovenlaag. Bewust zijn intacte middeleeuwse lagen onberoerd gelaten. De scherven dateren uit de periode van circa 1250 tot in de 19^e eeuw.

6 Conclusies

De aangetroffen bakstenen muur vormde de westmuur van de oorspronkelijke laatmiddeleeuwse grote zaal van de Doesburgse Commanderie. De zaal mat buitenmaats 7,35 x 17,45 meter. De lengte is een aanname op grond van de zaallengte zoals deze nog op de blauwdrukken en andere tekeningen herkenbaar is. Centraal in de westmuur was een haard aanwezig. Op de haard sloot een plavuizenvloertje aan dat de stookplaats van de haard was. De zaal zelf kende een vloer van diagonaal in de ruimte gelegde plavuizen, waarin mogelijk ook patronen van zeshoekige plavuizen aanwezig waren. De datering van de westmuur, en daarmee van de hele zaal, kan op grond van de steenformaten en 10-lagenmaten (80-84 cm) op de tweede helft van de 14^e of de eerste helft van de 15^e eeuw worden gesteld. Het ligt voor de hand om de datering voor 1416 te plaatsen, wanneer er schriftelijk sprake is van een grote zaal in de commanderie. De hoofdvorm van de zaal bleef tot in de 19^e eeuw behouden. Bij de verbouwing tot concertzaal in 1887 werd de zaalruimte enkele meters verlengd. De oude haard verdween en hier kwam een ingang tot de concertzaal. De gevel aan de zijde van de Kerkstraat werd in 1932 ten behoeve van een uitbreiding van de zaal grotendeels weggebroken. In de westmuur kwamen in 1948 nieuwe ingangen voor de (film)zaal. Deze muur verdween in 2015 om te worden vervangen door een nieuwe muur op de oudste basis.

7 Literatuur

Boer, P., 2007 Kerkstraat 11 in Doesburg. Bouwhistorische verkenning. *Arcx-rapport* 0715

Fermin, H.A.C., M. Groothedde & E.J. Harenberg, 2006: Het convent van Maria op de Gracht. Archeologisch onderzoek in de kelder van het Arsenaal aan de Kloosterstraat 15 te Doesburg, *Doesburgse Archeologische Publicaties* 1.

Haans, F., 2008: *Monumentengids Doesburg*, Utrecht.

Hinsbergen, P.J.C.G., 2015: *Gelders Archief* 1089: Duitse Orde. Commande-rijen Dieren, Doesburg en Tiel.

Verantwoording

Veldwerk

Davy Kastelein, Bert Fermin, Michel Groothedde, Andries Bongaards, Susan Holwerda

Veldfoto's en tekeningen

Bert Fermin

Digitalisering

Andries Bongaards & Davy Kastelein

Colofon

Dit is een uitgave van de gemeente Zutphen, afdeling Stadsbedrijven, team Openbare Ruimte, cluster Archeologie

Auteur: H.A.C. Fermin en M. Groothedde

Redactie: M. Groothedde

Vormgeving: H.A.C. Fermin

Titel: De Commanderij. Een middeleeuwse muur in Kerkstraat 11 te Doesburg
26 pagina's

18 afbeeldingen

Trefwoorden: Doesburg, Commanderij, archeologie

Copyright: gemeente Zutphen 2015.

Alles uit deze uitgave mag vermenigvuldigd / openbaar gemaakt worden, maar alleen met voorafgaande toestemming van de uitgever.

NUR 682

ISBN

Doesburgse Archeologische Publicaties

DAP 1

Bert Fermin, Michel Groothedde en Ed Harenberg, 2006: **Het convent van Maria op de Gracht**. Archeologisch onderzoek in de kelder van het Arsenaal aan de Kloosterstraat 15 te Doesburg.

DAP 2

Bert Fermin en Michel Groothedde, 2007: **Twee Ooipoorten in Doesburg**. Archeologische begeleiding van de rioolaanleg op het Mauritsveld te Doesburg.

DAP 3

Bert Fermin en Michel Groothedde, 2008: **Doesburg diachroon**. Bewoningsgeschiedenis in de Korte Koepoortstraat te Doesburg van prehistorie tot heden.

DAP 4

Bert Fermin, 2008: **Prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen rond boerderij Tricht in Beinum**. Resultaten van het proefsleuvenonderzoek Beinum-West fase 1 (gemeente Doesburg).

DAP 5

Bert Fermin & Michel Groothedde, 2009: **De terp van Dollemansstede**. Resultaten van het proefsleuvenonderzoek aan de Verhuellweg 37 (gemeente Doesburg).

DAP 6

Bert Fermin & Kim van Straten, 2010: **De Milites Agrarii van Beinum**. Archeologisch onderzoek onder erve Tricht in Beinum (gem. Doesburg).

DAP 7

Bert Fermin, 2012: **De Loddero en het Hooge Molenveld**. Archeologische riooltracébegeleiding Molenveld-Noord in Doesburg.

DAP 8

Bert Fermin, 2012: **De grondslag van de Antoniuskapel**. Archeologisch onderzoek naar de fundamenteën en stratigrafie onder de Gasthuiskerk of Antoniuskapel.

DAP 9

Davy Kastelein & Michel Groothedde, 2013: **Het diftarproject in Doesburg**. Veertien verhalen uit de middeleeuwse stad.

DAP10

Bert Fermin, Michel Groothedde & Davy Kastelein, 2014: **Het Arsenaal in Doesburg**. Archeologische waarnemingen op het terrein van Kloosterstraat 15 te Doesburg.

DAP 11

Norbert Eeltink, Bert Fermin & Erica Rompleman, 2014: **Leven en dood in de Gasthuiskerk**. Archeologisch onderzoek in en rond de Gasthuiskerk in Doesburg.

DAP 12

Bert Fermin en Michel Groothedde, 2015: **De Commanderie**. Een middeleeuwse muur in Kerkstraat 11 te Doesburg.

Bijlage: vondstenlijst

Vondstnum-mer	Put	Vlak	Spoor	Vondstcontext	Materialsoort	Hoofdsort	Herkomst	Functie	Type	Opmerkingen	Wand	Rand	Bodem	Overig	Totaal
1	1	1	-	ongeveer 1 m onder maaiveld tegen muur (bin-nenzijde).	keramiek	pijp	onbekend	pijp (kleipijp)	ovoïde		0	0	0	1	1
1	1	1	-	ongeveer 1 m onder maaiveld tegen muur (bin-nenzijde).	keramiek	pijp	onbekend	pijp (kleipijp)	-	steel	0	0	0	1	1
1	1	1	-	ongeveer 1 m onder maaiveld tegen muur (bin-nenzijde).	keramiek	bijna-steengoed	Siegburg	veldfles	-		1	0	0	0	1
1	1	1	-	ongeveer 1 m onder maaiveld tegen muur (bin-nenzijde).	keramiek	geglazuurd steengoed	Langerwehe	kan	-		1	0	0	0	1
1	1	1	-	ongeveer 1 m onder maaiveld tegen muur (bin-nenzijde).	keramiek	steengoed	Siegburg	kan	-		1	0	0	0	1
1	1	1	-	ongeveer 1 m onder maaiveld tegen muur (bin-nenzijde).	organisch	dierlijk bot	zoogdier	afval	-		0	0	0	3	3
2	1	1	-	Buitenzijde muur tot 50 cm -mv	keramiek	rood	onbekend	plavuís	-	Dikte: 30 mm.	0	0	0	1	1

2	1	1	-	Buitenzijde muur tot 50 cm -mv	glas	glas	onbekend	drinkglas	-	-	0	1	0	0	1
2	1	1	-	Buitenzijde muur tot 50 cm -mv	keramiek	proto-steengoed	Rijnlands	kan	-	-	1	0	0	0	1
2	1	1	-	Buitenzijde muur tot 50 cm -mv	keramiek	steengoed	Siegburg	kan	-	-	1	0	0	0	1
2	1	1	-	Buitenzijde muur tot 50 cm -mv	keramiek	wit	obekend	-	-	Op beide kanten bedekt met loodglazuur met koperoxide.	1	0	0	0	1